

Herremand og fæstebonde

AF ANNA OVERGAARD

De fleste af os stammer fra bønder. Vore forfædre var fæstebønder i stavnsbåndets tid. Gennem kirkebøger og andre arkivalier kan vi finde tilbage til dem.

De dyrkede jorden på omtrent samme vis, som man havde gjort siden middelalderen.

De tumlede med den tunge hjulplov, når de pløjede herremandens marker eller deres egne agre, som var delt i lange, smalle strimler. Ofte var flere fæstegårde fælles om en hel plovs arbejde, og der skulle 4-6 heste til at trække ploven.

Landgilde var fæsterens årlige afgift i penge, korn eller naturalier til ejeren. Ligesom landgilden var hoveriet vel oprindelig tænkt som en rimelig betaling for at have en fæstegård »at drive og dyrke«, som det hed sig, samt et sted at bo i »sin livstid«, indtil næste generation rykkede ind. Gårdens bygninger skulle fæsteren selvfølgelig holde ved lige. Alt i alt en ordning, som kan sammenlignes med en forpagtning.

De gårde, som havde karl og pige, sendte de unge på hovarbejde. Kan man tænke sig andet, end at de unge nok skulle få noget festligt ud af at være mange sammen, enten det nu var i høslet eller kornhøst? På hovmarken var der mulighed for at møde unge fra nabosognene, og mon ikke mange fandt sin tilkommende her? Men det var ikke lutter idyl alt sammen. Desværre er der ikke her fra egnen dagbogsoptegnelser, som kan fortælle om dagliglivet på hoveriets tid. Dengang var bønderfolk ikke meget skrivende. Mange kunne højst tegne deres egne initialer. Ofte måtte en anden føre pennen, når et dokument skulle underskrives.

Der findes dog i Hindsels godsarkiv nogle få fæstedokumenter, som i al stilfærdighed fortæller lidt om deres forhold.

Bønderne var ikke interesserede i nye forordninger, og dem kom der mange af, ikke mindst i den korte tid Struense var ved magten. Fra Christen Nielsen i Hvidbjerg foreligger følgende:

Da jeg af min Hosbonde, velædle Hr. Peder Isagger til Hindsels, tillige med flere af hans Bønder blev indstævnet til Hassing - Refs Herredsting, sidst afvigte 16. de Januar at møde for vores indholdende Landgilde for sidste afvigte Aar 1771, hvor jeg da fra Retten udeblev. Men for at befries for Dom er jeg i Dag den 26. Januar kommen til min Kjære Hosbond for at afbøde min Forseelse, samt at betale min resterende Landgilde, tilligemed de derpaa anvendte Bekostninger, med Begjæring at maae blive ved mit Hoveri som tilforn, da jeg og tilforpligter aldrig mere af mig paa saadan eller andre Maader at opføre mig; men vise den Lydighed mod min kjære Hosbond, som Loven tilholder mig, samt efterlever min Fæstebrev og de kongelige allernaadigste Forordninger. Skulde jeg efterdags vise mig opsættelig mod min kjære Hosbond, skal det, som mig tilgiven er, staa mig aaben for og til Bekræftelse under min Haand og hostrygte Signeter og som forseglede Papirer ej er ved Haanden kand det i fornøden fald dermed bilæges.

Hindsels, Dend 26 - Januar 1772

Christen Nielsen

Hvidbjerg

Peder Isager krævede nok retfærdighed og orden i tingene på sit gods; men samtidig var han human og hjælpsom overfor sine bønder.

Man må tro, at han har reageret positivt på deres underdanige anmodninger.

Mads Jensen i Hvidbjerg er også utilfreds med de nye bestemmelser om hoveriet:

Efter hans kongl. Majst. allernaadigste Anordning af 20. Febr. 1771 - som foreskriver, hvorledes Hoveriet af enhver Fæstebondes Hartkorn aarlig og ugentlig skal forrettes, da haver jeg tillige med flere af Hindsels Bønder, til undertegnede Dags Datum villet have holdt mig samme Høj kongel. Forordning efterrettelig; men som min Tilstand er ikkuns slet, og jeg ikke har kundet udrede den Hoverie, dersom min kjære Hosbond, velædle S. Peder Isagger til ovenmeldte Hindsels, havde ikke hjulpen og givet Renterne deraf for mig.

Til den Ende er det jeg enstændig begiærer af mind kjære Hosbond, at blive forskaanet og frie for Hoveriet, svaret efter Høj - bemeldte Forordnings Lydende, men at bemeldte min kjære Hosbond vil lade mig komme i min forrige og sædvanlige Hoveri, nemlig 1/3 Deel Plov til førstkommende Waldborgdag.

Da jeg forpligter mig til samme at forrette, som tilforn brugelig været haver. Denne min enstændige Begjæring haver jeg begjæret velagte Mænd, Jens Ottesen i Styvel og Christen Christensen Ladefoged paa Hindsels med mig vilde underskrive, som jeg beder min kjære Hosbond vilde modtage og mig det begjærte tilstaae.

*Mads: M. J. S.: Jensen
Vitterlighed efter Begjæring Christen Christensen
Jens Ollesen*

Mads Jensen boede vist i den gård, som senere fik matr. nr. 9 i Hvidbjerg by (Nr. Hvidbjerg). Efter Mads Jensens død i 1786 blev hans svigersøn, Niels Christoffersen, fæster af gården, som blev købt til selveje i 1808.

Nye tider på vej

Som tiden gik, blev hoveriet gradvist forøget og byrderne større. Tiden var inde til nytænkning. Men fællesdriften var en hindring for ethvert fremskridt, for indsats og initiativ fra den enkelte bonde. Man var jo afhængig af de andre bønder i fællesskabet.

Sløvhed og ligegyldighed blev i stedet mere fremherskende. Der var i sandhed brug for reformer, der kunne sikre bønderne en bedre fremtid. Men bønderne selv gjorde intet oprør og formåede ikke at forbedre driften af deres fæstegårde.

Henimod midten af 18. århundrede var landbrugspriserne begyndt at stige. Nye redskaber og moderne driftsmetoder blev indført på herregårdene. De fik større kvæghold og dermed bedre gødet jord.

Det var da også fra den kant, de nye tanker om at bedre bondens kår skulle komme.

Grev C. D. Reventlow, der var godsejer og chef for rentekammeret, havde på krongodserne i Nordsjælland, sammen med andre godsbesiddere forsøgt sig med hoveriafløsning og udskiftninger med godt resultat. Da den store landbocommission blev nedsat 1786, vidste man, hvordan sagen skulle gribes an.

Forordningen om stavnsbåndets ophævelse er dateret d. 20. januar 1788. Men med et slag skete det dog ikke. Der var overgangsbestemmelser gældende til år 1800.

Under Vor Kongelige Naade og Signet
Christian Rex

Thornberg

Christen Schou

Forordning om Thannebaa indtægt, *Lea Godhøns*
Landens Mandkøb i Danmark

Slutningen af Stavnsbåndsforordningen af 20. juni 1788

Bondens frigørelse var imidlertid kun den ene side af landboreformerne. Mindst lige så vigtig var opløsning af landsbyfællesskabet og udskiftning af jorderne.

Men nu var en udvikling sat igang.

Der har i tidens løb været skrevet mangt og meget om onde herremænd og

bondeplagere, strenge ridefogeder, om træheste, piske og andre tortured-skaber.

Der har uden tvivl været meget om snakken mange steder i landet. Vi behøver næppe at gå ret langt for at finde eksempler.

Efter alt at dømme har der dog hersket fredelige tilstande her på Thyholm, og træhesten må formodes at være et ukendt begreb.

Men der kan altid blive noget at tvistes om, og retssager har ikke kunnet undgås. Det var især brændevinsbrændingen og salg af brændevin, myndighederne ikke kunne komme til livs. Brændevin hørte med til de daglige fornødenheder og betragtedes både som et læge- og nydelsesmiddel.

Allerede før 1700 blev det forbudt at brænde brændevin på landet. Men man fortsatte med det, trods gentagne forbud.

Landevejskroer var privilegerede. Ligeså var præster, degne og herremænd. Disse blev dog siden frataget deres privilegium og måtte aflevere redskaberne.

Efter en ny forordning af 26. april 1776, der var en skærpelse af tidligere forordninger, blev adskillige dømt for ulovligheder vedrørende brænding og salg.

Mange fæstebønder på Thyholm, ja selv præster og degne gik med i købet og fik store bøder.

Fra myndighedernes side sendte man folk ud for at konfiskere brændevinstøjet. Opfindsomheden var stor, når det gjaldt om at narre øvrigheden. Det rygtedes hurtigt, når de »fremmede« var i nærheden. Måske kunne det nås at grave brændevinstøjet ned. Ellers måtte man skyndsomt gemme det i sengehalmen.

Og brænderiet fortsatte med overdrevent drikkeri og retssager til følge. Først i midten af 1800-årene lykkedes det myndighederne at få hjemmebrændingen til at ophøre.

Man holdt dog ikke op med at drikke brændevin af den grund. Men nu var den blevet billig at købe.

Helligkildegaard

I midten af 1700-tallet kom der »nye« herremænd til Helligkildegaard og Hindsels. De havde det tilfælles, at de begge var købmænd, og som mange andre i samme branche havde de tjent sig velhavende på handelen. Helligkildegaard var en stor avlsgård uden skattefrihed, som omkring 1720-30 var blevet sammenlagt af 3 gårde, så den havde 25 tdr. hartkorn, foruden tilliggende bøndergods på 175 tdr., samt en del tiender.

Christen Nielsen Ørsnes, der var købmand i Aalborg, havde haft flere skibe på søen, mens sildefiskeriet var på sit højeste.

Mens han endnu drev handel i Aalborg købte han i 1749 Helligkildegaard for 9.925 rdl. Få år efter byggede han gården op som en herregård. Herunder hørte hele Helligkilde, Floulev samt enkelte gårde spredt over det øvrige Thyholm.

Ørsnes var ejer af Hvidbjerg kirke, hvor han indrettede begravningsplads til sig selv, sin kone og søn. Kirken bærer på mange måder præg af tilhørsforholdet til Helligkildegaard.

Christen Nielsen Ørsnes døde 1765. En brodersøn af samme navn arvede gården. Dennes enke af 2. ægteskab, Maren Billeschou giftede sig 1780 med vicelandsdommer Lautrup, der blev den sidste herremand på Helligkildegaard.

Helligkildegård, fra postkort sendt 1912

Herregårdene i Thy, Tandrup, Koustrup, Ørum og Vestervig Kloster har tidligere haft jordegods på Thyholm. Men i længden var det for upraktisk at have sine fæstegårde liggende så langt borte.

Ligeledes har de store gårde syd for Limfjorden, Rydhave, Tvis Kloster og Vejbjerggaard haft deres besiddelser, især i »søndersognene«. En stor del af Serup-bønderne hørte under Vejbjerggaard, men blev selvejere kort efter stavnsbåndets løsning.

Både præsten i Søndbjerg, Christen Hee (d. 1729) og provst Peder Nielsen i Hvidbjerg (d. 1719) var store jordrotter. Peder Nielsen ejede ca. 15 gårde i Søndbjerg - Odby, som efter hans død overgik til hans arvinger. Nævnes skal også Christen Knudsen fra Serup (f. 1721 d. 1782). Han ejede 10-12 gårde, havde sin egen skifteprotokol og udgjorde sammen med sine sønner en kendt storbondeslægt.

Hindsels

Købmænd Peder Isager fra Ringkøbing blev 1751 ejer af Hindsels, efter at gården i ca. 100 år havde været ejet af adelsslægter.

Hindsels havde 29 tdr. hartkorn + 234 tdr. bøndergods. Til gården hørte desuden en bygmølle. Købesummen var 11.000 rdl.

Af de 51 bønder og 22 husmænd, som hørte under Hindsels, var det ikke alle, som forrettede hoveri. Nogle var fritagne mod en pengeafgift, eller de skulle spinde hør og blår.

Da Isager omkring år 1760 ønskede at bygge ny hovedbygning, fik bønderne en hel del ekstra kørsel til Vestervig Kloster, hvor de store syldsten skulle hentes. Der måtte køres mange gange. Vognene kunne næppe have mere end een sten hver af gangen.

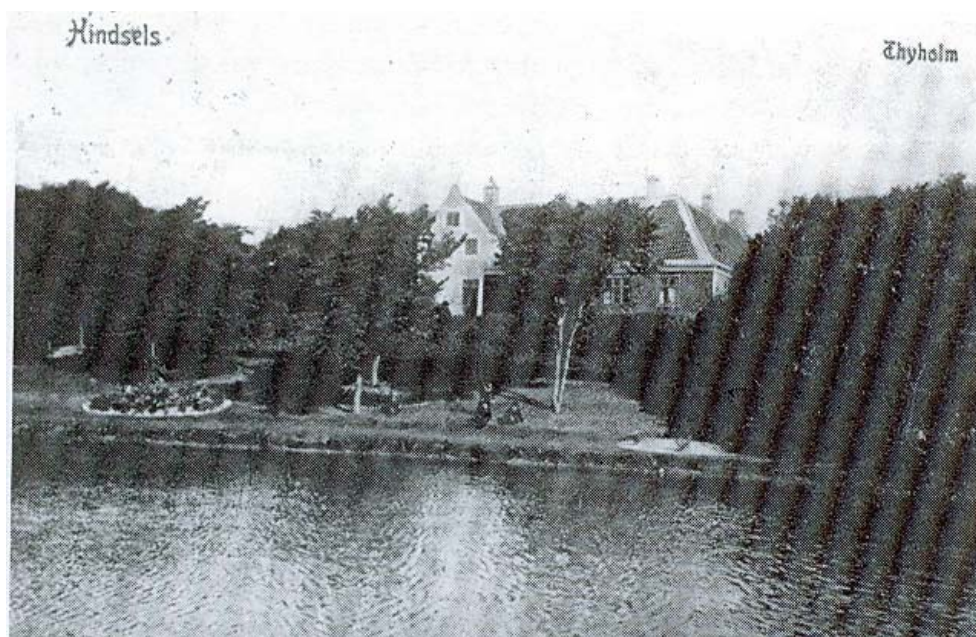
Munkestenene, som er brugt til murværket, er måske også hentet i Vestervig. Her havde hr. Møllerup netop ved den tid oprettet en teglovn, hvorfra han solgte sten i omegnen.

Vestervigs bønder var ikke særlig begejstret for teglovnen, der gav dem ekstra arbejde med at bjerge tørv såvel som ler til ovnen. Desuden måtte de også køre med teglsten.

Peder Isager havde, mens han boede i Ringkøbing, tilsluttet sig brødreminighedens (hernhuternes) forkyndelse.

Måske var det med tanken om at danne et center for denne trosretning, at han byggede et stort, nyt stuehus.

Der var dog ikke nogen stor tilslutning til brødreminighedens forkyndelse her på egnen. Men tid efteranden boede deres udsendinge, de såkaldte emissærer i længere tid på Hindsels.

Hindsels, fra havesiden.

Isagers datter, Marie, blev i 1770 gift med den senere forstander for Brødre-
remenighedens Indre Mission i Danmark, Jonathan Briant. Da Christians-
feld blev anlagt i 1773, hjalp Isager med gaver og lån. Året efter afhænde-
de han Hindsels til Laurids Breinholt og bosatte sig med sin kone i Christi-
ansfeld.

Landsbylove

Chr. V's Danske Lov (1683) bestemte, at bønderne i en landsby kunne ved-
tage ordensregler om deres fælles anliggender, et såkaldt grandebrev eller
byvedtægt. Grande er et gammelt ord for nabo, og det drejer sig jo netop
om naboforhold.

Længe før Danske Lov fandtes grandebreve, idet Serup allerede havde et i
1629. Fra Søndbjerg kendes et grandebrev fra 1714, som har haft en for-
gænger fra 1675.

I 1752 fik Semb by et nyt grandebrev i stedet for et gammelt fra 1600tallet,
som efterhånden var blevet helt ulæseligt. Det nye grandebrev var en tro
kopi af det gamle. Det blev forevist Peder Isager til godkendelse, derefter
indført i tingbogen og leveret tilbage med rettens påskrift. Det fandtes kun
i et eksemplar. Derfor blev det læst op på grandestævne, så ingen skulle
glemme indholdet.

Herom hedder det i Post 14:

Om Sommeren hver Søndag efter Prædiken skal hver Mand i Byen eller hans visse Bud møde paa Gaden til Grandestævne eller bøde til Viden hver gang 1 Skilling, og alt hvad, der paa Grandestævne vedtages eller sluttes, skal holdes saa fuldt, som det i vore Grandebrevs Poster; men dersom nogen med Uvidenhed skulle undskylde sig, skal dette Grandebrev hver 3. Søndag på Grandestævne læses til alles Efterretning.

På Semb bys gade var den ideelle plads til grandestævne.

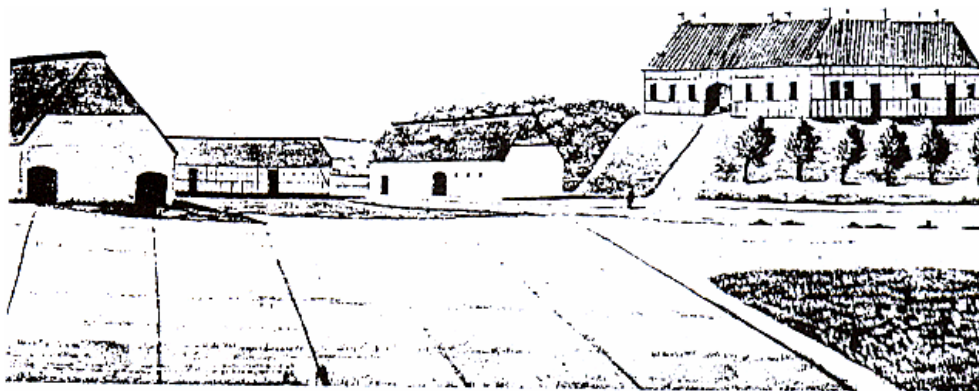
Her besluttedes, hvordan arbejdet skulle fordeles, når der skulle pløjes, sås eller høstes, og når hegnet skulle fjernes, så kreaturerne kunne gå over det hele.

Gadejorden var umatrikuleret og fælleseje for samtlige byens bønder. Helt op til vor tid har gårdmændene i Semb bevaret fællesjorden og sørget for dræning og beplantning. Nu er den overtaget af kommunen. En del af jorden er brugt til nyt vejanlæg.

Jegindø

I midten af 1600-tallet kom Jegindø under herregården Lund, beliggende på sydspidsen af Mors i Ø. Assels sogn.

Lund var i flere generationer ejet af slægten Klingenberg. I 1763 solgte Frederik Klingenberg's enke Lund og Blidstrup til Thomas Lund, der kom fra Grinderslev Kloster, som han kun havde ejet i 2 år.

Herregården Lund på Sydmors, tegnet af R.H. Kruuse før 1869.

Det siges om ham, at han forbedrede gården. Desuden anlagde han en fajancefabrik, velsagtens med den bagtanke at udnytte bøndernes arbejdskraft til at hente blåler i brinkerne og sørge for tørv til ovnen. Bønderne skulle selv lægge heste til ligesom til andet hovarbejde.

Thomas Lund er - nok ikke uden grund - af eftertiden stemplet som den strenge herremand. Han havde nok også økonomiske vanskeligheder. Måske af den grund frasolgte han Blidstrup i 1771 til Christen Jensen Stavnstrup, der tidligere havde haft Helleriis.

Jegindøbønderne måtte jo af gode grunde sejle fra Bøhl til Hesterodde, når de skulle gøre hovarbejde på Lund. Vind og vejr var man ikke herre over. Det kunne ofte knibe at komme til den fastsatte tid, og så kunne de være sikre på, at herremanden var i ondt lune.

Efter Thomas Lunds død 1777 var gården jævnlig i handelen.

Men der kom tålelige forhold for bønderne, og inden 1800 fik Jegindøboerne købt deres gårde til selveje, efter at jorden var blevet opmålt og udskiftet.

Lund hovedgård blev 1804 delt i to hovedparceller Peterslund og Gammel-lund.

De mange gårdnavne og stednavne, som tildels stadig bruges på øen, dækkede over ret spredte bebyggelser af nogle få gårde og huse. En speciel struktur, som ikke kan sammenlignes med landsbyforhold i almindelighed. I 1787 boede der kun 168 personer på Jegindø. Foruden præstegården og degnehuset var der 28 gårde, 5 huse med jord og 5 uden jord. Fiskeriet var dengang kun et bierhverv eller blot til eget forbrug. I 1801 var befolkningstallet steget til 205.

Soldatertjeneste

1701 indførtes med landmilitsen værnepligt for bønderkarlene. Landet deltes i lægder å 20 tdr. hartkorn, som hver skulle stille med en soldat. Bønderkarlene måtte ikke flytte fra det gods, hvor de opholdt sig, uden at de fra godsejeren havde fået udstedt pas.

Godsejeren, der var ansvarlig for udskrivningen, fik her et påskud til at holde de unge bønder stavnsbundne, og militærtjeneste blev en art straf, som de kunne idømme opsætsige karle.

Men udsigten til at skulle springe soldat fik mange til at flygte, især til Slesvig-Holsten, hvor der var friere forhold.

Landmilitsen blev opløst ved Chr. 6.s tronbestigelse i 1730. De, der var undvegne fra landmilitsen, måtte herefter fri og uhindret igen indfinde sig

og nedsætte sig på landet eller i købstæderne. Dette resulterede i, at karlene nu følte sig frie og mente, de kunne gøre næsten, hvad de havde lyst til.

Allerede i 1733 så Chr. 6. sig derfor nødsaget til:

»- i nogen Grad at indskrænke den Frihed, som Bønderkarlene ved Landmilitisens Afskaffelse har faaet, idet de lader Agerdyrkningen fare og størstedels sig af Landet har forføjet og endnu daglig derfra undvige«.

Dermed var stavnsbåndet indført igen og kom til at præge resten af 1700tallet.

Det forbydes nu enhver værnepligtig bonde mellem 14 og 36 år at forlade det gods, hvorunder han hører. Siden blev stavnsbåndet strammet, så det kom til at gælde fra det 4. år.

På pladsen syd for Hvidbjerg kirke holdtes eksercits for soldaterne efter gudstjeneste på søn- og helligdage, to timer om sommeren og een time om vinteren.

Når øvelserne var tilende, opbevarede geværene i et dertil indrettet skab i våbenhuset.

I et 8-fags hus, som lå 10 alen syd for kirkediget, holdt underofficererne til. Huset blev senere brugt til skolestue og degnebolig. Men degnen var forståeligt nok ikke særlig tilfreds med huset og indsendte en klage til amtsprovsten. Der var ingen jord til huset, så degnen kunne hverken have kålhav eller holde kreaturer.

Hvor slemt var det mon for den tids mennesker at være bundet til deres hjemstavn?

Det kan næppe være det store flertal, der havde så stor en eventyrlyst, at de drog ud på valsen. Soldatertjeneste ville de fleste selvfølgelig gerne være fri for. Det kunne lade sig gøre at tilkøbe sig et fripas, hvis man ellers havde råd til det. Fik en ung mand en gård i fæste, kunne han slippe fri. Ligesådan hvis han var en gårdbrugende enkes søn.

Det var selvsagt ulovligt at rømme. Mange af de rømte blev aldrig fundet, nogle bosatte sig syd for Kongeåen. Kom de tilbage, blev de sandsynligvis straffet.

Når man i Lægdsprotokollen kan finde følgende anmærkning: »Rømt foren Del Aar siden«, eller: »Rømt for 10 Aar siden«, så aner man, at de faktisk er opgivet.

For de unge, som kunne ønske at komme til en større by for at studere eller lære et håndværk - ja der var stavnsbåndet jo også en hindring.

En fæstegård og dens beboere

Christen Poulsen og Kirsten Pedersdatter boede i en fæstegård i Semb, som hørte under Hindsels gods. De var blevet gift før Hvidbjerg kirkebogs begyndelse i 1730. Chr. Poulsen var medunderskriver af Semb bys grandebrev i 1752. Måske havde hans far før ham boet i den samme gård. Chr. Poulsen og Kirsten fik 3 døtre og 2 sønner, hvoraf den ældste søn, Poul, opkaldt efter farfaderen, døde 27 år gl. Den yngste søn, Peder, som havde fået morfaderens navn, blev i 1767 gift med Karen Pedersdatter af Hvidbjerg, datter af Peder Andersen, som var af en velkendt Sembslægt.

Det var skik og brug, at en fæstegård blev overtaget af en søn eller svigersøn, og således kunne en gård være slægtsgård, længe før den blev købt til selveje.

Da nu Christen Poulsen og hans kone var ved at være gamle, var det naturligt, at deres eneste søn, Peder, overtog fæstet efter dem, således som indholdet af det efterfølgende dokument bekræfter.

Kjendes jeg, underskrevne Peder Christensen af Semb, at eftersom mine Forældre, Christen Poulsen og Hustru Kirsten Pedersdt. i Semb, haver til mig opladt og afstaaet deres ifæstehavende Gaard med alt, hvad den tilhører, og at jeg dem i deres Alderdom og Svaghed skulde forsørge og vedligeholde; dernæst lover og tilforpligter jeg mig, Peder Christensen, at gjøre min yngste Søsters Dorethe Christensdatters Trolovelse og Bryllup, ligesom min Fader haver gjort mine tvende ældste Søstre deres Trolovelse og Bryllup uden deres egen Bekostning.

Og skulde min yngste Søster ej forlange af mig Trolovelse og Bryllup, da skal jeg, fornævnte Peder Christensen, give hende 20 Rdl. siger Tyve Rigsdaler, naar hun det forlanger. Altsaa haver min Søster, Dorethe Christensdatter, intet mere hos mig at fordre enten efter Fædrene eller Mødrene Arv.

Dernæst ombedes min kjære Hosbonde Sign. Peder Isagger med mig til Bekræftelse dette at underskrive og saa ombedes de 2.de Dannemænd Christen Andersen og Jens Jensen Gravgaard af Semb til Vitterlighed at underskrive.

Datum Semb d. 14. Jan. 1771

Christen Nielsen Peder Christensen

Til Vitterlighedsunderskrivelse

Christen Andersen og Jens Jensen Gravgaard

Antagen i Skifteretten under No. 1.

Kort tid efter blev Dorethe gift med Christen Søndergaard i Helligsø. Det blev ikke nogen lang periode, Peder Christensen stod for styret. Allerede 1773 døde han 35 år gammel, og Karen stod tilbage med tre små børn, hvoraf den yngste søn døde som seks-årig.

Men en gård kunne ikke undvære hverken mand eller kone, så året efter giftede Karen Pedersdatter sig igen med Mads Christensen af Smerup, efter at han først havde fået fæstebrev af herskabet. Mads Christensen var søn af Christen Madsen og Maren Nielsdatter, som boede i den midterste af de tre Smerup-gårde, den der senere blev udflyttet og kaldt Vestergaard efter sin beliggenhed.

Karen og Mads Christensens ægteskab varede i 14 år, så døde også han 16. september 1786 i en alder af 40 år. Der var to døtre i ægteskabet. Næste forår holdt Karen bryllup for 3. gang med Mads Nielsen Rundborg fra Lyngs, søn af Niels Rundborg og Anna Madsdatter.

Man får det indtryk, at herremanden havde en finger med i spillet, når der i dobbelt forstand manglede en fæstemand i en gård. I hvert fald hørte de forskellige ægtefæller under det samme gods, Hindsels.

Efter Karen Pedersdatters død i 1801 giftede Mads Rundborg sig efter få måneders enkestand med Maren Jensdatter fra Barslev.

Mellem 1804 og -08, da generalauditor H. J. Lindahl solgte ud af Hindsels gods, blev gården købt til selveje og er stadig i samme slægt.

Gården har matr. nr. 7a m.fl. Semb, og ejes af Børge Nielsen, som er en direkte efterkommer af Mads Rundborg. (*Jf. anetavle side 21*)

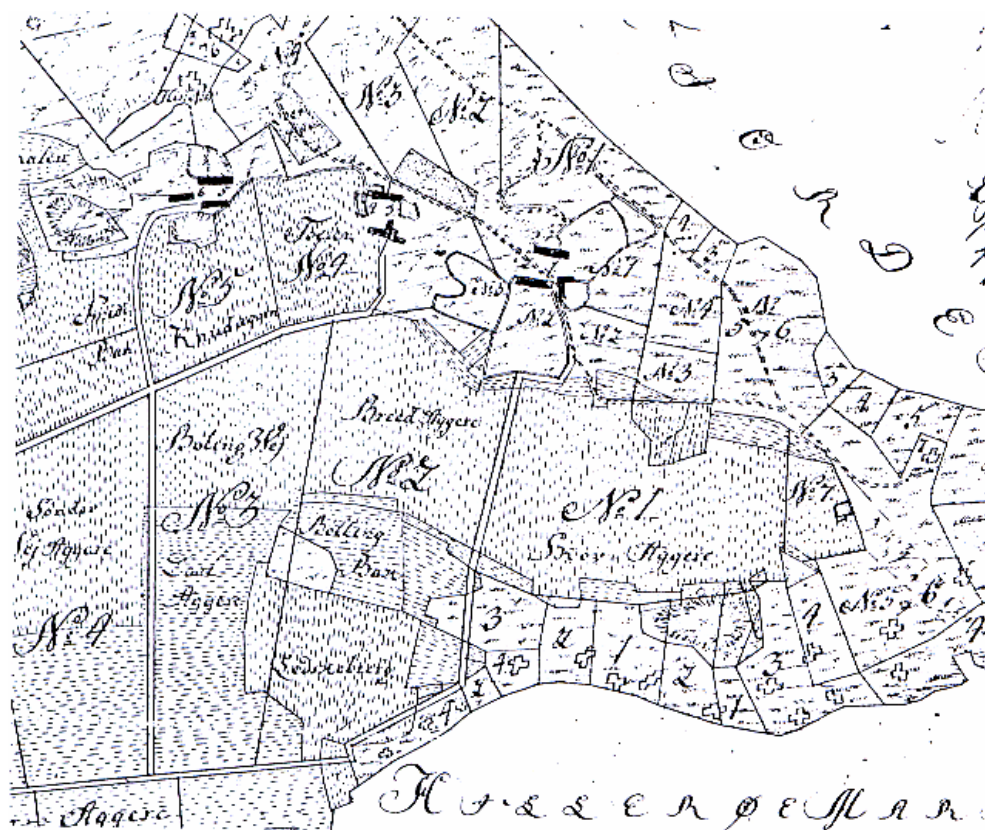
Udskiftning, landsbyen i opbrud

Mange gårde var tidligere dobbeltgårde, som bestod af to sammenbyggede bondebrug med særskilte bygninger for hver af de to brugere. Sådanne dobbeltgårde havde altid lige meget hartkorn, og de fandtes i så godt som alle landsbyer.

Et godt eksempel er de tre Egebjerg gårde, Vestergaard, Meldgaard og Østergaard, hvoraf der var to af hver. På et kort fra 1800 ses, hvordan bygningerne hænger sammen. Men hver gårdbrug havde sin fæster. Siden er der sket forandring på forskellig måde, udstykning, sammenlægning, udflytning.

Fra 1792-1808 foretoges udskiftningsforretningerne på Thyholm. Det var et stort arbejde.

Første skulle alle markerne i en landsby måles op og vurderes. Dernæst skulle lægges en plan for udskiftninger, og en sådan plan kunne være vanskelig at få godkendt af de implicerede parter.

Egebjerg by. Udsnit af udskiftningskort, år 1800.

At få al jorden til at ligge omkring gården var næsten en umulighed. Udmærket måtte placeres længere væk, foruden et stykke hede et tredje sted. Det var ikke nogen let opgave at være landinspektør. Hver udskiftning var som et stort puslespil, der skulle gå op.

I Søndbjerg sogn havde man fået lovning på landinspektøren i 1796-97. Men på grund af forskellige stridigheder imellem de førende parter i sagen trak det hele ud, så udskiftningen først blev tilendebragt i 1807.

For Odby bys udskiftning er ført en omstændelig og letlæselig protokol, som begynder ved åstedsmødet d. 8. juli 1795.

Sådanne møder drejede sig jo først og fremmest om planlægning af udskiftningen. Men der kunne være andre ting at drøfte, som var forskellige fra sted til sted.

Således var der »tvistelighed« mellem Odby bys lodsejere og færgemanden, Jens Kyndesen, ved Oddesund dels om den sidstes påståede fælles

græsningsret udi det såkaldte Drag imellem Odby og færgehuset, og dels om bemeldte færgemands påståede ejendomsret til en liden smal strimmel jord imellem landevejen og Sundgårdens gamle toft, som færgemanden upåtalet havde brugt i 24 år.

Men jordbrugerne i Odby havde gode kort på hånden, idet de kunne fremvise et dokument fra 1750, som kunne bevise deres ret til at slå lyng og grave tørv m.m.

Med sine 20 gårde og 15 huse var Barslev langt den største af landsbyerne på Thyholm.

Her holdt landvæsenskommissionen sit første møde d. 26. september 1801 hos Christen Leed i Gravgaard. Herremanden på Hindsels, Laurids Breinholt, havde 12 fæstebønder i Barslev, resten var selvejere.

Landinspektør Skibsted foreslog, at i det mindste 3-4 gårde burde udflyttes, ifald lodderne til enhver skulle blive nogenlunde passende. Hr. Breinholt erklærede, at han ikke kunne udflytte nogen gård i Barslev. Og ingen af selvejerne havde lyst eller evne til at overkomme udflytning, undtagen Christen Nielsen Leed, som tilbød at ville udflytte til det vestre markskel og tage sin hele agerlod og hede samt græsning på et sted.

Skellinien mellem Barslev og Smerup og om Korshøj hede hørte til Smerup eller Barslev, var emner for en livlig debat, uden at man dog opnåede enighed.

Udflytning

For at alle gårde kunne få en nogenlunde praktisk beliggenhed i forhold til deres marker, var det nødvendigt mange steder at udflytte nogle af gårdene fra landsbyens kerne.

Flere forhold, både menneskelige og praktiske, kunne spille ind ved udvælgelsen af de bedst egnede gårde til udflytning, f.eks. bygningernes tilstand. Det ville jo være meningsløst at udflytte en velholdt gård, hvis en anden trængte til nye bygninger. I mange tilfælde kunne man genbruge en del af den gamle gårds materialer.

Hvis en gård nedbrændte, var det naturligt at benytte lejligheden til at flytte den længere ud på dens mark.

Udflytningen fortsatte i 1800-årene, efterhånden som bønderne selv fandt det praktisk med en anden placering af deres gårde. Nogle gårdbrug blev delt til to sønner.

Det var dog kun i begrænset omfang, der skete udflytninger her på egnen i forbindelse med selve udskiftningen og ophævelse af fællesdriften. I Styvel blev en gård udflyttet, i Semb ingen.

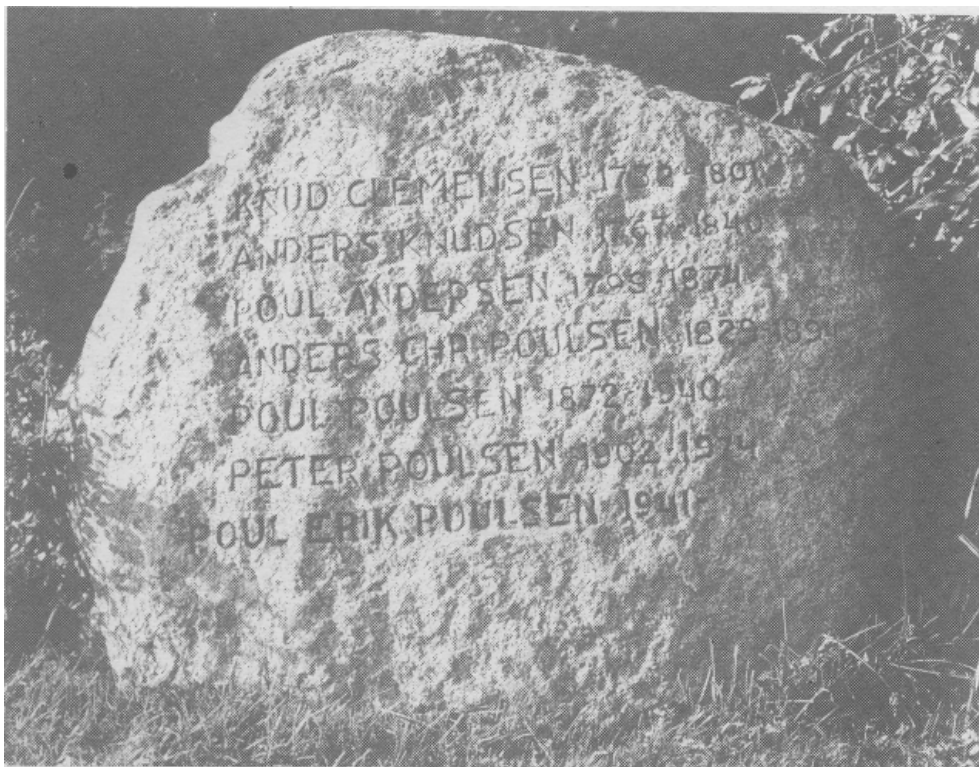
Derimod blev der gjort større forandringer i Hvidbjerg by (nu Nr. Hvidbjerg). Her blev nemlig udflyttet 4 gårde, samt 5 huse til Grønholme. De 4 gårde var: Grøndal, Skjoldal, Stenshøjgaard og Benkjærgaard. Navnene har de sandsynligvis fået ved samme lejlighed.

Nogen glædelig begivenhed har det sikkert ikke været for dem, der skulle flytte fra landsbyens fællesskab til ensomhed på en udmark, langt fra alfarvej. De fleste gjorde det nok modvilligt.

Man var vant til at bo i læ af hinanden og i tæt kontakt med naboer. Det gav en vis tryghed, og hjælpen var nær i nødstilfælde. De tætte bebyggelser rummede dog en stor brandfare. Ilden kunne hurtigt brede sig i de stråtækte huse, hvis uheldet var ude. Af den grund var det en fordel, at der blev »huller« i bebyggelsen.

Det var jo også tanken, at hver gård, så vidt muligt, skulle have sin jord i nær tilknytning.

Som tiden gik, forandredes landsbyens udseende. Nu kan man knap finde det oprindelige mønster. Men de mange diger fortæller deres egen historie

Sten ved Styvel Nørregård, med navne på ejere.

om, hvordan bønderne indhegnede deres jorder, da de fik dem samlet.

Om udskiftningen på Thyholm, skriver provst Djørup i sin Amtsbeskrivelse over Thisted amt (1842), at den er slet. Og især i Lyngs har landinspektøren bestyret et stykke mislykket arbejde, hvor udflytning er forsømt. Beboerne var allerede dengang selvejere og ville ikke flytte ud.

Mens ejeren af Helligkildegaard, landsdommer Lautrup, allerede havde solgt ud af sit gods, var både Hvidbjerg, Styvel og halvdelen af Sembgårdene stadig fæstegårde under Hindsels, da landvæsenskommissionen havde sit første møde her den 12. april 1792. Hele april gik med møder om fordeling af ager, eng, fælle og hede. Man foretog også bestemmelse af veje, ca. 40 ialt blev planlagt. I den forbindelse brugte man de gamle marknavne for at præcisere, hvor vejene skulle gå.

Når en gård skulle udflyttes, havde de andre gårdmænd og husmænd i landsbyen pligt til at hjælpe med flytningen, dels af, hvad man kunne bruge af de gamle materialer og dels med, hvad man behøvede af nyt. Den ene gård i Styvel, som blev udflyttet ved udskiftningen, var Knud Clemmensens gård, som lå lidt nord for Styvelgaard.

Laurids Breinholt bestemte, at den skulle flytte til den nordøstlige del af Styvel mark, Lynghøj agre, med eng og kær, som grænser til Hindsels mark.

De andre gårdmænd skulle levere rugtag, gødning m.m., men husmændene, som ikke holdt heste, skulle gøre 4 dages arbejde på egen kost.

Trods denne hjælp var det jo ikke gratis at flytte en gård. Gårdejeren kunne søge den kgl. kasse om hjælp til at dække omkostningerne. Men det var vist ret begrænset, hvad der kunne blive til den enkelte.

Knud Clemmensen nåede ikke at blive ejer af sin gård, idet han døde 1801. Det blev hans søn, Anders Knudsen, der fik skøde på gården 10/10 - 1807. Købesummen var 1125 rigsd. Et par meget væsentlige punkter er indført i skødet:

1. *Gaarden bliver bestandig hoverifri.*
2. *Kjøberen og Efterkommere ere forbundne at lade Gaardens Bygninger assurere i Brand-Cassen.*

Skødet er indført i Hassing-Refs Herreds Skøde- og panteprotokol 1807 - 15 fol. 10.

Ligesom Knud Clemmensen sikkert har haft nogle forfædre i samme gård før ham, fortsatte arvefølgen fremefter fra far til søn. Således er den nuværende ejer, Poul Erik Poulsen, et tip³ oldebarn af Knud Clemmensen.

Selvejerbønder

Eftersom herregårdens drift ikke længere byggede på gårdmændenes hove-ripligt, kunne godsejeren se det som en fordel at give slip på fæstegodset, hvis bønderne ville give en rimelig betaling for at få deres gårde til selveje. Modsat ville det også give bønderne en vis følelse af værdighed at blive selvejere.

Efter L. Breinholts død i 1804 var generalauditor H. J. Lindahl ejer af Hindsels de næste fire år. I disse år nåede han at sælge alt fæstegodset fra, bortset fra nogle få huse.

Lindahl var en af datidens store godsslagtere. Han købte store gårde op, mindst en halv snes, hvorefter han frasolgte godset og derefter selve gården. Denne fremgangsmåde tjente han sig hovedrig på. Selv om det også var i bøndernes interesse at købe deres gårde til selveje, var det nok ikke dem, han tænkte mest på.

Husmændene blev desværre en overset klasse; dem blev der ikke rigtig taget hensyn til. De måtte arbejde som daglejere på de større gårde eller som småhåndværkere med et forholdsvist lille jordtilliggende.

Thyholm. Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort.

Det skal dog siges, at da Grøndal blev udflyttet, sørgede Breinholt for, at der blev taget 1 td. hartkorn fra den gård og lagt ud til husmændene i Grønholme. (Forordn. af 8. juni 1787).

Om det var den store økonomiske fordel at blive selvejerbonde, er svært at udrede. I stedet for landgilde, skulle der nu svares renter, afdrag og andre udgifter. Ganske vist var priserne på landbrugsvarer stigende, og virkningen af reformerne kunne føles.

Men så kom Statsbankerotten i 1813 og satte en stopper for al fremskridt.

Som følge af de dårlige tider blev i årene 1827 - 28 henved 20 gårde på Thyholm averteret til tvangsauktion på enkeassens regning.

Tiderne skifter, onde, såvel som gode.

Når vi skal fejre 200-året for »Bondens Frigørelse«, er det i håbet om en god fremtid for vor bondestand.

Sådan, som Grundtvig ønskede det for sin efterslægt:

Et jævnt og muntret virksomt liv på jord
som det, jeg ville ej med kongers bytte,
opklaret gang i ædle fædres spor,
med lige værdighed i borg og hytte,
med øjet som det skabtes, himmelvendt,
lysvågent for alt skønt og stort heneden,
men, med de dybe længsler vel bekendt,
kun fyldestgjort af glans fra evigheden.

Kildehenvisninger

Thisted amts historiske bøger:

1933 - 1934 - 1938 - 1940 - 1949 - 1956 - 1968 - 1976

Johan Hvidfeldt: Håndbog for danske lokalhistorikere

Politikens Danmarkshistorie: Hvornår skete det?

Kjeld Winding: Danmarks Historie

Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark 1720 - 1790

Aksel Larsen og Ole Krarup Pedersen: Slægtens Spor

Traps Danmark 5 udg. 1961

Jyske Saml. 5 r. 4 b. 2. halvb.

Peder Madsen: 80 år på Jegindø

Grethe Østergaard: Hindsels Historie

Egne optegnelser

Egnshistorisk Arkiv:

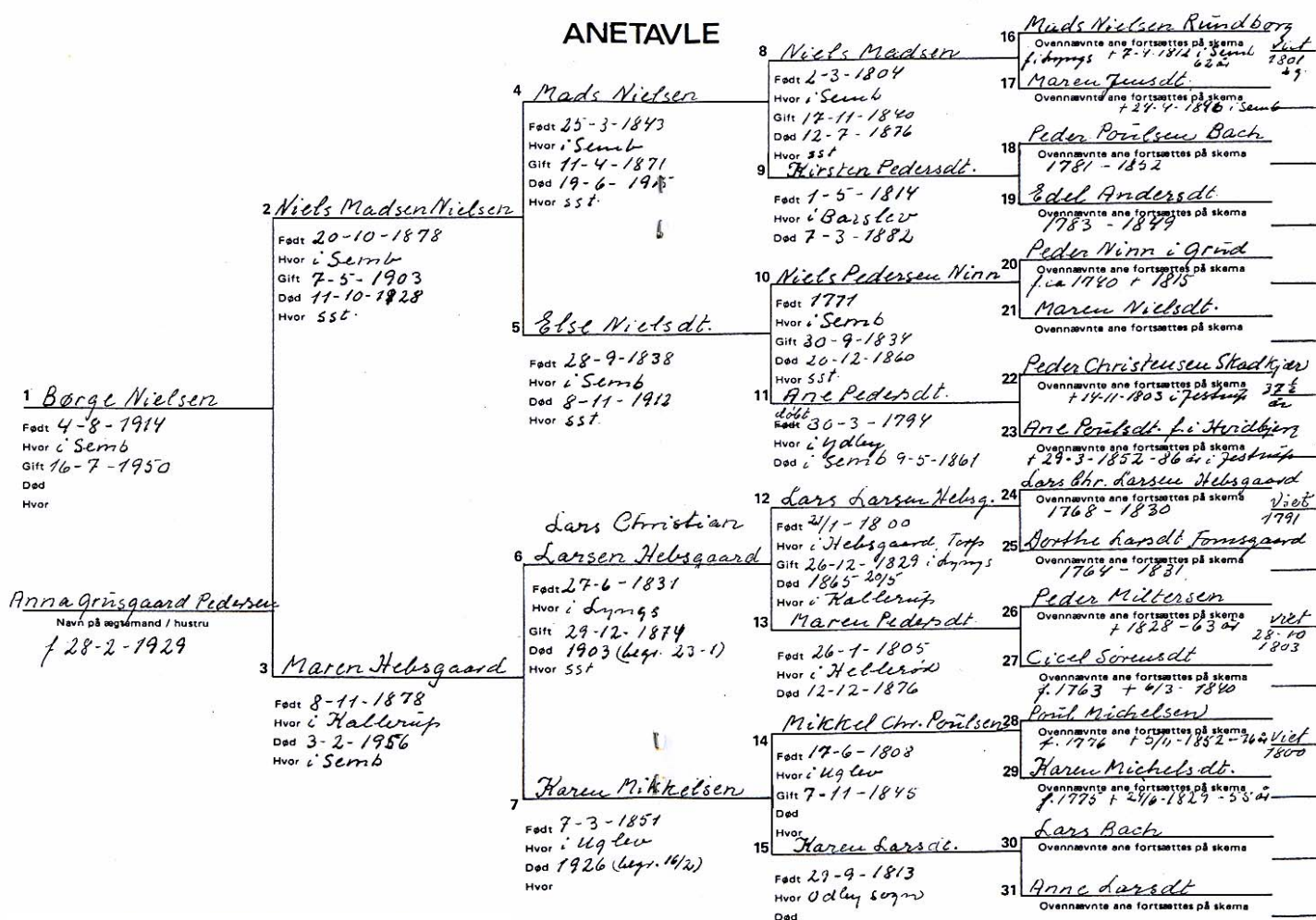
Hartkornsspecifikationer 1788

Lægdsruller 1792 -

Udskiftningsprotokoller 1792 -

Kirkebøger

ANETAVLE

Anetavle for slægten Nielsen på matrikel nr. 7 i Semb, ved Anna Overgaard. (se side 14)